

**ТИЛ – МУОМАЛА ВОСИТАСИ ВА ЎРГАНИШ ФАНИ
СИФАТИДА.**

Muxtorova Farangiz Abbos qizi

Axborot texnologiyalari va menejment universiteti

Filologiya fakulteti talabasi

Annotatsiya: Мақолада тилнинг муомала воситаси ва фундаментал-лингвистик аспектдаги фан сифатида тил, нутқ, нутқ фаолияти, тил материали каби тушунчалар билан боғлиқ ҳолда ўрганилиши муаммоси кўриб чиқилган. Тил муомала воситаси сифатида умуминсоний феномен сифатида қаралади ва тилнинг мазкур жиҳати унинг барча аспектларида тилни тадқиқ қилишнинг ҳам назарий, ҳам методик мақсадларда ўрганиши ўз ичига олади. Тил ўрганиш фани сифатида икки аспект – тилни назарий, лингводидактик, ҳамда методик мақсадларда ўрганиш, яъни ҳам ўргатиш, ҳам ўрганиш фани нуқтаи назаридан таҳлил қилинади. Тил муомала воситаси, ҳамда ўрганиш фани сифатида ўзаро боғлиқдир ва улар бир-бирини тақозо қилади, чунки улар ҳам тил, нутқ, нутқ фаолияти ва тил материалининг умумий, ҳамда алоҳида ҳар бирининг мантиқий ташқил этувчи унсурлари ҳисобланади.

Kalit so'zlar: *til, nutq, nutq faoliyati, til material, statika, dinamika, nazariya, amaliyot.*

Kirish

Тил – ҳар бир инсон учун бебаҳо қадрият, муқаддас тушунчалар мажмуи, дунёни англашнинг дебочасидир. Мил-лат мавжудлигининг асоси, миллат ҳаётийлигининг тимсоли – тилдир. Она тили инсон туғилишиданок вужудига сингган бебаҳо қудрат, маънавий қадриятлар шаклланишининг туб негизи. Миллий тил ҳам мамлакат мадҳияси, байроғи, туғи, конституцияси каторида турувчи амал қилиши қонун билан ҳимоя қилинадиган давлат рамзларидан биридир. Инсон дунёга келибдики, онаси, қон-қариндоши, ватанини ўзи танлай олмаганидек она тилини ҳам ўзи танлолмайди, фақат уни шарафлашга, улуғлашга, асраб-авайлашга маҳкумдир – бу тилни фарзандларига, авлод-ларига бус-бутун ҳолда мерос қилиб қолдиради. Дарҳақиқат, буюк маърифат-парвар Абдулла Авлоний сўзлари билан айтганда, «ҳар бир миллатнинг дунёда борлигини кўрсатадургон ойнаи ҳаёти тил ва адабиётидур. Миллий тилни йўқотмак миллатнинг руҳини йўқотмакдур».

Til aloqa vositasi va o'rganish intizomi sifatida statik va dinamik xususiyatlarni o'zida mujassam etgan ko'p qirrali hodisadir.

Til, o'rganish fanlari to'plami sifatida, aloqa vositasi sifatida uning xususiyatlarini o'z ichiga oladi. Shunday qilib, tilning aloqa vositasi va tilning o'rganish intizomi sifatida o'zaro bog'liqligi va o'zaro bog'liqligi yaqin va mantiqiy izchildir. Tilni fan sifatida o'rganishning ikki tomoni bor:

1) monografiya, dissertatsiya, maqola va boshqalar kabi matn turlarida amalga oshiriladigan nazariy o'rganish;

2) darslik, o'quv qo'llanma, o'quv qo'llanma va boshqalar kabi matn turlarida amalga oshiriladigan amaliy o'rganish (lingvodidaktika va metodologiya).

Tildan aloqa vositasi va o'rganish intizomi sifatida foydalanish uning quyidagi tushunchalarini hisobga olish asosida amalga oshiriladi:

♦ til (statikadagi til);

♦ nutq, nutq faoliyati (dinamikadagi til);

♦ til materiallari (*tilning dinamik, funksional jarayonining grafik yoki akustik sobit natijasi*).

Ushbu tushunchalarni ikki tomondan – nazariy va amaliy jihatdan ko'rib chiqing. Til, nutq, nutq faoliyati, til materiallari (*nazariy va uslubiy jihatlar*).

Til, nutq, nutq faoliyati, til materiallari – F. de Sossyur tomonidan kiritilgan til-nutq dixotomiyasi asosida shakllangan tilshunoslikning to'rtta asosiy tushunchalari umumiy tilshunoslik, xususiy tilshunoslik, qiyosiy tilshunoslikni qamrab oluvchi monolingual rejada ham, ikki va ko'p tilli rejalarda ham nazariy va amaliy tadqiqot-larning asosidir, lingvistik tipologiya, qiyosiy lingvistika, lingvodidaktika va meto-dika.

Til, nutq, nutq faoliyati, lingvistik material - F. de Sossyur tomonidan kiritilgan til-nutq dixotomiyasi asosida shakllangan tilshunoslikning ushbu to'rtta fundamental tushunchasi ham bir tilda, ham ikki va ko'p tillarda nazariy va amaliy tadqiqotlarning asosi bo'lib, umumiy tilshunoslik, o'ziga xos lingvistika, kompilyatsiya uistika, ling-vodidaktika va metodologiya.

Til, nutq, nutq faoliyati, til materiallari-inson aloqasining asoslari, chunki alo-qasiz aloqani amalga oshirish mumkin emas:

a) tilni statika sifatida bilish;

b) nutqni dinamika sifatida bilish;

c) nutq faoliyatini uning barcha turlarida amalga oshirish qobiliyati (*tinglash, o'qish, yozish, gapirish, ichki nutq, tarjima*);

d) til materiallarini, ya'ni matnlarni bilish.

1. Til - bu statik holatda bo'lgan til birliklari (*tovushlar, so'zlar, iboralar, jumlar, bir juft miyologik birliklar va boshqalar*) to'plami,

ya'ni.kommunikatorlar tomonidan foydalanilmagan holatda. Til-bu barcha til birliklari, barcha til aloqa vositalari saqlanadigan omborga o'xshaydi.

Tilda (*uning statik holatida*) til birliklari o'zgarishsiz, bir xil grammatik shakllarda, bir xil leksik ma'nolarda, stilistik ranglarda va boshqalarda uchraydi. tilning statik holatida kontekstual ma'nolar, so'zlarning fono variantlari, individual mualliflik yangiliklari va boshqalar paydo bo'lishi mumkin emas, chunki bularning barchasi tug'iladi va tilning dinamik (*funktsional*) holatida, ya'ni nutqda, nutq fao-liyati jarayonida ishlaydi.

Shunday qilib, til statikdir, bu o'zgarishlarga, nutqdan tashqari talqinlarga mos kelmaydigan normalar, chunki statik holatdagi tilning barcha boyligi harakatsiz boy-likdir. Statik holatdagi til uning dinamik holatini ifodalash, nutq faoliyati orqali nutqni yaratish uchun asosdir.

2. Nutq-tilning dinamikasi, ya'ni.ma'ruzachi va tinglovchi (*tinglovchi va ma'ruzachi*), yozish va o'qish, ikki tilli, bir tildan boshqa tilga tarjima qilish bilan shug'ullanadigan uning faoliyatidagi holati.

Nutqda til birliklari asosan ularda til holatida, ya'ni statikada o'rnatilgan me'yor va qoidalarda ishlaydi. Ammo turli xil taqsimotlarda bo'lish, bir-biri bilan har xil aloqada bo'lish, til birliklari sifat jihatidan ham, miqdoriy jihatdan ham o'zgarishi mumkin. Masalan:

- a) til birligi yangi majoziy ma'noga ega;
- b) til birligi uning fonovariantini shakllantiradi, u yangi stilistik rangga ega yoki yo'q;
- c) til birligi sinonim, antonimga ega;
- d) yangi til birligi (*leksema, frazeologizm, maqol va boshqalar*) tug'iladi, bu til va nutqqa yangi tushuncha, yangi og'zaki belgi kiritadi;
- e) tilning so'z yasovchi tomoni tilning ichki vositalari hisobiga ham, boshqa tillar bilan aloqa qilish orqali ham rivojlanadi (*boyitiladi*) va hokazo.

3. Nutq faoliyati-bu shaxs, jamiyat tomonidan fikrni ifodalash, ma'lumotni uzatish va ma'lumotni og'zaki va yozma ravishda, to'g'ridan-to'g'ri aloqa orqali ham, maso-fadan turib ham idrok etish uchun amalga oshiriladigan faoliyat jarayoni.

Nutq faoliyati har xil. Uning mazmuni, til-nutq vositalaridan foydalanishning o'ziga xos xususiyatlari ko'p jihatdan nutqiy vaziyatning xususiyatlariga, kommuni-katorlarning tilni bilish darajasiga, ularning bilim darajasi, umumiy va til madaniyati darajasiga bog'liq.

Nutq faoliyatining har bir turi o'ziga xos lingvistik va ekstralingvistik xususiyatlar bilan ajralib turadi, bu nutq faoliyatini u yoki bu kalitda, u yoki bu kontsep-tual mazmunli hajmda va hokazolarda amalga oshirishga yordam beradi.

Nutq faoliyati turlari olti turga bo'linadi:

- 1) idrok (*eshitish/tinglash*) nutq faoliyati;
- 2) artikulyatsion nutq faoliyati (*gapirish*);
- 3) ovozli-harfli nutq faoliyati (*o'qish*);
- 4) grafik (*yozma/yozish*) nutq faoliyati;
- 5) ichki nutq faoliyati (*shaxsning ichki nutqi*);
- 6) tarjima nutq faoliyati (*bir tildan boshqasiga tarjima*).

Ovoz yozish moslamalari, elektron aloqa vositalarining paydo bo'lishi bilan shaxs va jamiyatning nutq faoliyatini amalga oshirish yanada xilma-xil, soddalash-tirilgan (*bir tomondan*) va yanada murakkablashdi (*boshqa tomondan*). Bir-biridan uzoq masofada joylashgan odamlarning bir lahzalik aloqasi til va nutqqa o'z tuzatish-larini kiritadi. Inson aloqasining nutq tomoni (*ham og'zaki, ham yozma*) kuchli turtki oldi, bu til birliklaridan standart me'yorlarda foydalanish jarayoniga jiddiy ta'sir qiladi, ya'ni. elektron aloqada (*Internet*), unda ko'pincha ba'zi normalar buziladi yoki kommunikatorlar o'rtasida elektron aloqa uchun qulay bo'lgan yangi normalar shakl-lana boshlaydi. Ilmiy adabiyotlarda ko'pincha "*nutq*" va "*nutq faoliyati*" tushun-chalari va atamalari sinonim sifatida ishlatiladi.

Masalan: yozma nutq va yozma nutq faoliyati; og'zaki nutq va og'zaki nutq faoliyati. Biz M. Jusupovdan keyin nutqni nutq turlarining to'plami (*tinglash, gapirish, o'qish, yozish*) va nutq faoliyatini nutq turlarini keltirib chiqaradigan faoliyat jarayoni sifatida ko'rib chiqamiz.

Inson va umuman jamiyat nutq faoliyatining lingvistik va nutqiy natijasi elektron akustik, grafik jihatdan aniqlangan matn turlari, shuningdek, lingvistik va nutqiy aloqa ishtirokchilarining ongida shakllanadigan ma'nolar, tushunchalar, ob'ektlar, hodisalarning tovushli yoki yozma psixofillari.

4. Til materiallari - bu matn turlari, ya'ni. nutq, nutq faoliyatining akustik yoki grafik jihatdan aniqlangan natijasi. Saqlangan (*allaqachon yaratilgan*) barcha akustik yoki grafik sobit matn turlari til materialidir (*kitoblar, jurnallar, ommaviy axborot vositalaridagi matnlar va boshqalar*).

Til va nutqning barcha normalari, til va nutq normalaridagi kontekstual o'zgarishlar, individual mualliflik yangiliklari qayd etiladi va til materialida (*matn turlarida*) saqlanadi.

Til materiallari, birinchi navbatda, nutq faoliyatining natijasi, ya'ni. nafaqat til va nutqning normativligini, balki ularning kontekstual, vaziyatli o'zgaruvchanligini ham qayd etadigan til va nutq sohasi, ya'ni. tilning statikasida mavjud bo'lmagan yangiliklar, shu bilan birga, umuman olganda, ushbu dinamik neoplazmalarning ombori hisoblanadi. til va nutqda, chunki ular allaqachon matnlarda, matnlar esa vaqt va hudud makonidagi til materialidir. Ushbu tilda so'zlashuvchilarning yangi avlodi ushbu matnlarga e'tibor qaratadi, ushbu

mazmunli til materialida tarbiya-lanadi, unda vaqt o'tishi bilan nutqdagi dinamik yangiliklarning ma'lum bir qismi allaqachon til normasiga aylanadi.

Shunday qilib, norma, bir tomondan, barcha foydalanuvchilar uchun til tomondan majburiy bo'lgan statik hodisa, boshqa tomondan, u yoki bu darajada til dina-mikasining ba'zi jihatlarini keltirib chiqarishga yordam beradi, shuning uchun ham ona tilida so'zlashuvchilar tomondan normaning lingvistik nutq talqinlarining sababi va shuning uchun yangi sinonim yoki antonimik normaning paydo bo'lishi-ning sababi.

Bu ona tilida so'zlashuvchi (*xodim, uy bekasi, yozuvchi, shoir, olim va boshqalar*) erkin shaxs sifatida, kundalik faoliyati sohasida tilni ishlatadigan ijodiy shaxs, ya'ni. nutq faoliyatini keltirib chiqaradigan, albatta, til va nutq me'yorlariga rioya qilishga intiladi va shu bilan birga ushbu me'yoriy doiradan tashqariga chiqishga intiladi, chunki u ko'pincha o'z-o'zidan paydo bo'ladigan nutqni beradi, unda normaning talqinlari paydo bo'lishi mumkin yoki nutq mahsulotlarini semantika-ga yangiliklar bilan maxsus tayyorlaydi, mos keladigan kontekstda foydalana-digan til birligi uslubida uning yangi til va nutq nuanslarini amalga oshirish uchun.

Tilning lingvodidaktik va uslubiy jihatlar aloqa vositasi va o'rganish intizomi sifatida ko'plab ixtisosliklar bilan ajralib turadi, bu ta'limning maqsadi va vazifalariga, o'qitishning kasbiy yo'nalishiga (*filologik, filologik bo'lmagan*), (*boshlang'ich, o'rta daraja, o'qitishning ilg'or darajasiga*) bog'liq. Shu nuqtai nazardan, sotsiolingvistik vaziyat (*til muhitining mavjudligi yoki yo'qligi*) katta ahamiyatga ega, bu tilni o'qitishning u yoki bu usulini belgilaydi (*tabiiy til muhitida, sun'iy ravishda yaratilgan til muhitida*) va boshqalar.

Til aloqa vositasi va o'rganish intizomi sifatida til va nutqning statik va dinamik xususiyatlarini hisobga olgan holda o'qitilishi kerak. Bunday holda, til (*statika*) va nutq, nutq faoliyati (*dinamikasi*) va til materiallari qamrab olinishi kerak. Shuning uchun turli xil mashqlar tipologiyalari taklif etiladi, ammo asosiylari quyidagilar:

- 1) til nazariyasini o'rgatish mashqlari;
- 2) nutq faoliyatini o'rgatish mashqlari;
- 3) til materialini tahlil qilish ko'nikmalari va ko'nikmalarini rivojlantirish mashqlari;
- 4) tilning statik va dinamik jihatlarini va til materialining turlarini o'z ichiga olgan mashqlar.

Taklif etilayotgan o'quv til topshiriqlarining murakkabligi o'quvchilarning qaysi tilni o'rganishiga bog'liq:

♦ ona tili (*o'zbek, qozoq*), ona tili bo'lmagan til - rus tili;

♦ chet tili – ingliz tili va boshqalar, shuningdek til darajalari (*fonetika, lug'at, so'z shakllanishi, morfologiya va boshqalar*), ularning xususiyatlari har xil.

Tilni fan sifatida o'qitishning muvaffaqiyatli metodologiyasi til nazariyasini, o'quv maqsadlari uchun til materialini lingvodidaktik tavsiflash darajasiga bog'liq. Tilni o'rganish intizomi sifatida o'qitishning yakuniy maqsadi o'rganilayotgan tilda (*kundalik aloqa, kasbiy aloqa va boshqalar*) talabalarning bilimlari, ko'nikmalari va (*faoliyatning aloqa ko'nikmalarini amalga oshirish*) ni shakllantirishdir.

Shunday qilib, til aloqa vositasi va o'rganish intizomi sifatida muammoning nazariy va amaliy jihatlarini bir – biri bilan chambarchas bog'liq bo'lgan poli aspekt hodisasidir: til statikasi, til dinamikasi (*nutq, nutq faoliyati*), til materiallari, lingvodidaktika, metodologiya. Ularni birgalikda va tabaqalashtirilgan holda o'rganish tilning ichki mohiyatini aloqa vositasi va o'rganish intizomi sifatida ochib bera-digan nazariy va amaliy natijalarni beradi.

Ushbu tushunchalar tilni nazariy (*to'g'ri ilmiy*) va amaliy (*o'quv-ilmiy*) o'rganish muammolari bilan teng bog'liqdir. Bu tilning nazariy tavsifi ikki jihatdan amalga oshirilganligi bilan izohlanadi:

- 1) til nazariyasini nazariy maqsadlarda tahlil qilish va tavsiflash;
- 2) til nazariyasini lingvodidaktik va uslubiy maqsadlarda tahlil qilish va tavsiflash (*o'quvchilarga ushbu tilni, ushbu fanni o'rgatish uchun*).

Til nazariyasini tavsiflashning ushbu usullari jiddiy farqlarga ega, chunki ularning yakuniy maqsadi har xil (*aslida ilmiy va o'quv va ilmiy*). Til nazariyasini tavsiflashning ikkala turi ham til va nutqning asosiy tushunchalariga asoslanadi, ularning har birida til mavjud – aloqa vositasi sifatida va til o'rganish intizomi sifatida, ularsiz tilni inson hodisasi sifatida to'liq o'rganish mumkin emas.

Xulosa: Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, ҳар бир миллатнинг ўзига хос турмуш тарзи, урф-одатлари ва маданияти бор. Тил уларнинг энг муҳим таркибий қисмидир. Шундай экан, тил нафақат алоқа воситаси, балки миллат маданияти, халқнинг урф-одати, турмуш тарзи, ўзлиги, кечмишидир. Она тилига, давлат тилига, шунингдек, бошқа тилларга ҳурмат эса шахснинг юксак маданияти, саводхонлиги даражасини белгилаши билан бирга, ўзаро муло-қотга, ҳурматга йўл очади. Президентимиз таъкидлаганидек, “ҳар биримиз давлат тилига бўлган эътиборни мустақилликка бўлган эътибор деб, давлат тилига эҳтиром ва садоқатни она Ватанга эҳтиром ва садоқат деб били-шимиз, шундай қарашни ҳаётимиз қоидасига айлантиришимиз лозим”.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Bel'dian V.M. Lingvodidaktika va uning mashqlar tizimini qurish uchun talablari // Milliy universitetda rus lingvodidaktikasining muammolari. – M., 1994, 39-50-betlar.
2. Yusupov M. Rus va qozoq tillarining tovush tizimlari. bo'g'in. Interferentsiya. Talaffuzni o'rgatish. – Toshkent: Fan, 1999, 241 b.
3. Yusupov M. Lingvodidaktika va metodologiyasi polyscientific tizimi til ta'limi / rus tili chet elda. M, 2009 yil, № 2. B.26-32.
4. Yusupov M. Ijtimoiy lingvistika, lingvodidaktika, metodologiya (o'zaro bog'liqlik va o'zaro bog'liqlik) / Chet elda rus tili. M, 2012 yil, № 1. 22-28-betlar.
5. Begmuradovich, S. A. (2025). Einsatz von Informationstechnologie im Fremd sprachenunterricht. Современное образование и исследования, 1(3), 97-102.
6. Bekmuradovich, S. A. (2025). The usage of modern educational technologies in teaching a foreign language in higher educational institutions. Ta'lim, tarbiya va innovatsiyalar jurnali, 1(2), 180-184.
7. Begmuradovich, S. A. (2023). Integration of educational process forms. Pedagogika, psixologiya va ijtimoiy tadqiqotlar/ Journal of pedagogy, psychology and social research, 2(2), 20 23.
8. Leontiev A.A. Til, nutq, nutq faoliyati. – M.: Ta'lim, 1999 yil.
9. Sossyur, F. de. Umumiy tilshunoslik kursi / Tilshunoslikka oid asarlar. M., 1997 yil.
7. Shcherba L.V. Til hodisalarining uch tomonlama jihati va tilshunoslikdagi tajriba to'g'risida // Shcherba, Til tizimi va nutq faoliyati. Leningrad, 1994 yil.

ABDULLA QAHHOR VA CHEXOV HIKOYALARIDAGI OBRAZLAR
TAHLILI

Abduvohidova Farangiz Vahob qizi

*Samarqand davlat universiteti filologiya fakulteti noshirlik ishi yo'nalishi
3-bosqich talabasi*

Annotatsiya: Ushbu ishda, Abdulla Qahhor va Anton Chexovning hikoyalaridagi asosiy obrazlar tahlil qilinadi. Abdulla Qahhorning asarlarida, ko'pincha o'zbek xalqining ijtimoiy va madaniy hayoti, uning an'analari, orzu-istaklari, va insoniy munosabatlari yoritiladi. Chexov esa o'z hikoyalarida inson tabiatining murakkabligini, ichki qarama-qarshiliklarini va jamiyatdagi